

SLOGOVNA STRUKTURA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

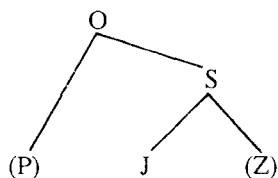
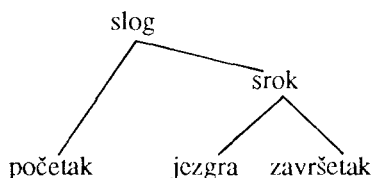
Zrinka Babić

Slog je osnovna struktura u koju se glasovi, odnosno fonemi međusobno povezuju. U ovom će članku slog hrvatskog književnog jezika biti prikazan prema načelima više-glasne¹ teorije, jedne od novijih fonoloških grana generativne lingvistike.

Višeglasan slogovni opis jednog jezika zahtijeva: opis moguće slogovne strukture (najmanji i najveći broj slogovnih položaja, uvjeti koje zahtijeva završna slogovna dionica), opis dopuštenih (i nedopuštenih) sljedova u odsječnoj dionici i opis njihovih mogućih veza.

Slog sačinjavaju tri dijela ili odsječka: početak, jezgra i završetak. Jezgra i završetak zajednički čine srok. Početak i završetak zajednički se zovu rubovi ili padine sloga. Svaki slog mora imati jezgru, rubove ne mora. Ako se jezgra grana, dakle ako ima dva člana, samo je jedan član njezin slogovni vrh.² Primjer br. 1 prikazuje višeglasnu slogovnu strukturu: (P) ili (Z) znači P ili ništa, Z ili ništa; dakle - ti se dijelovi mogu, ali ne moraju pojaviti.

I.



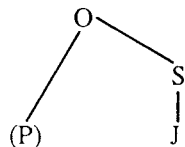
¹ Tj. autosegmentalne, na engleskom: *autosegmental*. Vidi npr. E.C. Fudge, "Syllables", *Journal of Linguistics* 5, 1969, 253-286; D. Kahn, *Syllable-based generalisations in English phonology*, doktorska disertacija, 1976, MIT Cambridge, tiskana 1980. u New Yorku, Garland; G. N. Clements & S. J. Keyser, *C-V phonology*, Cambridge, Mass., 1983, MIT Press; H. van der Hulst & N. Smith (ur.), *The structure of phonological representations (Parts I and II)*, Dordrecht, 1982, Foris Publications.

² Engleski su termini: *syllable* (slog), *onset* (početak), *rhyme* (rima, tj. srok), *nuclcus* (jezgra) i *coda* (koda, tj. završetak).

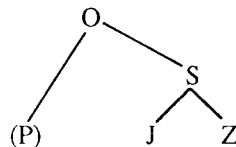
Ovakav hijerarhijski način prikazivanja slogovne strukture omogućuje jednostavno izražavanje nekih jezičnih osobitosti općenitim pravilima. Na primjer, otvoren slog znači slog čiji se srok ne grana, zatvorenom se slogu srok grana. Kad se otvorenost i zatvorenost određuju samoglasničkim, odnosno suglasničkim završetkom, moraju se posebno objasniti završni slogovi u riječima kao u m r o, b i c i k l.

2.

i) otvoren slog



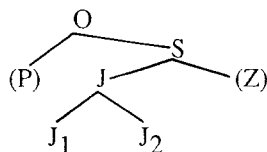
ii) zatvoren slog



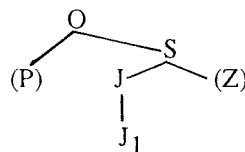
Postaju nepotrebna neka razlikovna obilježja, npr. dužina: samoglasnik je dug ako se jezgra grana, a kratak ako se jezgra ne grana.

3.

i) dug samoglasnik

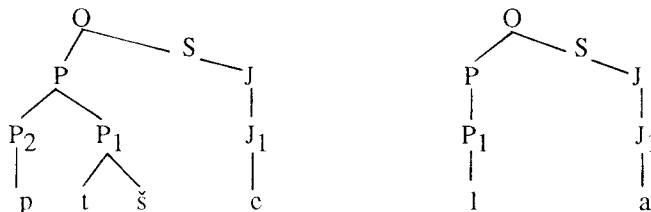


ii) kratak samoglasnik



Višeglasni fonološki opis, sastavljen od nekoliko različitih dionica koje nužno ne odgovaraju jedna drugoj, omogućuju da se sliveni glasovi (slivenici ili afrikate) prikazuju kao dva različita glasa pridružena jednom položaju u slogovnoj strukturi,³ npr. č u riječi p ĉ e l a:

4.



Glasovi se u slogu niže prema svojoj zvonkosti ili sonornosti. (Ta se osobina naziva još i čujnost, i glasnoća, odnosno svojstvena glasnoća.) Ljestvica zvonkosti služi da se jasno odredi jezgra, tj. vrh sloga. U svakom je slogu jedan od odsječaka vrh zvonkosti, njemu prethode odsječci rastuće zvonkosti, a slijede ga odsječci opadajuće zvonkosti. To se može izraziti kao opće *pravilo zvonkosti*: slogovni je vrh glas okružen manje

³ Indeks raste s udaljenošću od jezgre, zato je lijevo P₂, a desno P₁.

zvonkim glasovima, koji su sve manje zvonki što su dalje od njega, odnosno bliže rubovima. Najzvonkiji glasovi na početku ili kraju riječi imaju samo po jednog manje zvonkog susjeda. Ako se nađu dva glasa najviše zvonkosti jedan do drugoga, onda svaki od njih čini slog, ali kada su dvoglasnik, oba popunjavaju jezgru istog sloga.

Ljestvica zvonkosti postoji u svakom jeziku, što znači da je ona opća, univerzalna. Međutim, svi glasovi nemaju iste oznake u svim jezicima jer je glasovni sastav sloga podložan pravilima što proizlaze iz strukture cijeloga fonološkog sustava koji je u različitim jezicima različit. Stoga je i raspon ljestvice zvonkosti u opisima različit, može imati i pet i više od deset stupnjeva.⁴

Glasovi hrvatskog jezika mogu se prema zvonkosti podijeliti u sedam stupnjeva da bi se što jednostavnije odredila slogovna jezgra. Svi šumnici imaju jednaku oznaku zvonkosti (ili kraće OZ) stoga što se u jednom slogu javljaju u različitim spojevima.

<i>Glasovi</i>	<i>Oznaka zvonkosti</i>
Š - šumnici ili pravi konsonanti <i>ptk cčć sšlh bdg đ dž zž</i>	1
U - zvonki usnici ili labijalni sonati <i>m v</i>	2
N - svijetli nosnici ili nazali <i>n nj</i>	3
L - bočnici ili laterali <i>lj</i>	4
T - titrajnik ili vibrant <i>r</i>	5
P - prijelaznik ili poluvokal <i>j</i>	6
V - samoglasnici ili vokali <i>i e a o u</i>	7

Oznakama i pravilom zvonkosti jasno se određuje slogovna jezgra:

6.

jabuka	očekivati	smijala	strast	pokućstvo
671717	717172717	1276747	115711	171711127
* * *	* * * * *	* * *	*	* * *

Osim samoglasnika u hrvatskim riječima slogotvoran može biti i titrajnik r.

⁴ Usp. npr. ljestvicu K. Pikea od sedam stupnjeva (*Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*, The Hague, 1976, Mouton), E. Selkirk s jedanaest stupnjeva (*Phonology and Syntax: the relation between sound and structure*, Cambridge, Mass., 1984, MIT Press) ljestvicu R. Noskea za francuski od pet stupnjeva (tj. četiri budući da nisu navedeni samoglasnici), "Syllabification in French" u zborniku H. van der Hulsta i N. Smitha, nav. dj.) s ljestvicom R. Hogga i C. B. McCullya od deset stupnjeva (*Metrical Phonology: a coursebook*, 1987, Cambridge University Press).

7.

drhtati	srljati	oskrnaviti	smrću
1511717	154717	7115372717	12517
* * *	* * *	* * * * *	* *

U nekim se tuđicama kao slogotvoran javlja još i pokoji poluotvornik (poluotvorni glas ili sonant, npr. *l* ili *n*), ali to nije svojstveno hrvatskom.

8.

bicikl	monokl	njutn
171714	273714	3713
* * *	* * *	* *

Takve se riječi najčešće izgovaraju s pratećim šva, tj. poluvokalom : [bicik l], [monok l], [njut n] pa je slogovni vrh u posljednjem slogu.

Ova ljestvica sa sedam stupnjeva može donekle poslužiti za određivanje uloge glasova u onomatopejama i onomatopejskim riječima, koje se inače smatraju rubnom jezičnom pojavom.⁵ Naime, one teorijski dopuštaju sve moguće spojeve, u njima zapravo nema ograničenja ni u broju nanizanih suglasnika, ni u njihovu poretku. Moguće je zamisliti i izraz kao *b c i k n u l a j e* ili pak *b z b z p s k a t i*.

9.

hmkati	žbljkati	pstkati	bzbzpskati
121717	1141717	1111717	111111717
* * *	* * *	* *	* *

Zanimljivo je da prema njoj šumnici, glasovi prvog stupnja zvonkosti, nikako ne mogu biti slogotvorni jer se nikada ne mogu naći između dva glasa manje zvonkosti.

U riječima kao u 9. primjeru prvi je dio, dio kojim se oponaša zvuk iz prirode, nefonematski. Ako je taj dio ipak artikuliran, pojavljuje se prateće *ə* (šva) iza svakog nesvojstvenog slijeda da bi riječ odgovarala hrvatskim slogotvornim pravilima, npr. *b ə c i k n u l a , b z ə b z ə p s ə k a t i*.

Kad bi se pomoću ljestvice zvonkosti željelo definirati prirodne grupe glasova, što je jedna od njezinih prednosti, i za hrvatski bi jezik ona trebala imati više stupnjeva, npr. četrnaest:

⁵ One su rubna, ali ipak ne sasvim nejezična pojava, jer su sastavi onomatopejskih riječi u jezicima različiti, npr. za hrvatske se govornike mačke glasaju: *mjau*, za španjolske i njemačke *miau*, za engleske *meow*, za talijanske *miao*, za francuske *mioau*, ruske *myaou*, kineske *mjaou*, a za japanske *n'yaou*. Mačka se i krava za govornike spomenutih jezika još i najsličnije glasaju, za razliku od psa, pijetla, svinje i ptica.

10.

bezvučni prekidnici	- <i>ptk</i>	1
zvučni prekidnici	- <i>bdg</i>	2
bezvučni slivenici	- <i>cčć</i>	3
zvučni slivenici	- <i>dđž</i>	4
bezvučni trajnici	- <i>sšlh</i>	5
zvučni trajnici	- <i>zž</i>	6
zvonki trajnik	- <i>v</i>	7
nosnici	- <i>m n nj</i>	8
tekućnici	- <i>lj</i>	9
trljnik	- <i>r</i>	10
prijelazni glas	- <i>j</i>	11
visoki samoglasnici	- <i>iu</i>	12
srednji samoglasnici	- <i>eo</i>	13
niski samoglasnik	- <i>a</i>	14

Neki autori smatraju da u onomatopejama i onomatopejskim uzvicima i šumnici mogu predstavljati jezgru sloga, npr. *s* u /*psu*.⁶ To bi se lako objasnilo navedenom proširenom ljestvicom. Međutim, problem bi bile obične riječi jer bi se u istom slogu javljali skokoviti sljedovi 3-1 (*ck, čk, čp*), 5-1 (*sp, st, sk, šp, št, šk, ht*) 5-3 (*šč, šć, sc*), 6-2 (*zd, zb, zg, žb, žd, žg*), 4-2 (*džb*). Stoga bi se moralo posebnim pravilom odrediti da u spojevima tih šumnika ne vrijedi pravilo zvonkosti, čime bi ljestvica izgubila slogovnu funkcionalnost.

Pomoću oznaka zvonkosti ljestvice od sedam stupnjeva iz 5. primjera jednostavno se određuju slogovne jezgre, ali oznake nisu dovoljne da se točno zaključi kako se grupiraju glasovi u rubnim dijelovima i gdje su granice među dvama slogovima.

Opće pravilo zvonkosti donekle je ograničilo spojeve suglasnika. Ono u rubnom dijelu jednog sloga onemogućuje skokovite sljedove 3-2-4, 3-1-2-6 itd. time što manje zvonkim glasovima ne dopušta da se nađu iza zvonkijih u početnom dijelu sloga, a ispred njih u završnom dijelu.

Međutim, to pravilo izričito ne isključuje istovrsne skupine, iako im zvonkost ne opada, nego ostaje ista, npr. 1-1 ili 1-1-1, niti je ono odgovorno što je među zvonkijim suglasnicima jako malo spojeva, npr. nema spojeva 3-4, 3-5, 4-5, 4-6.

Zasada su još sve ljestvice odnosne, određuje se je li glas više ili manje zvonak od nekog drugog. Jezičari zasad jednako procjenjuju samo neke odnose među glasovima, npr. da su najmanje zvonki bezvučni zatvorni glasovi, slijede njihovi zvučni parovi, tekućnici ili likvide zvonkiji su od nosnika, vokali su najzvonkiji, i to srednji manje od niskih, a visoki najmanje. Prijelaznike neki smatraju jednako zvonkim kao i visoke samoglasnike, različita im je samo slogotvornost, tj. uloga u slogu. Nekima su oni manje zvonki od samoglasnika.

Nisu još napravljene apsolutne ljestvice zvonkosti u kojima bi se znalo koliko su npr. puta bezvučni prekidnici manje zvonki od niskih samoglasnika, iako se to smatra

⁶ Npr. S. Ivišić, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb, 1970, Školska knjiga; Ž. Muljačić, *Opća fonologija i fonologija talijanskog jezika*, Zagreb, 1972, Školska knjiga.

univerzalnom pojavom. Ljestvica zvonkosti morala bi uz apsolutnu vrijednost oznaka za svaki jezik propisati i najmanju razliku između dva susjedna položaja u slogu da bi se odredili mogući spojevi među grupama. U hrvatskom bi grupe glasova s oznakama zvonkosti 3, 4 i 5 bile preblizu, preslične po zvonkosti, pa bi se isključile iz susjedstva. Umjesto propisa o najmanjoj razlici može poslužiti i posebno pravilo. Njega ćemo poslije navesti.

Da bismo odredili slogovne granice, moramo znati koliko se suglasnika u hrvatskom jeziku može naredati u rubnim dijelovima jednog sloga. Moglo bi se činiti da se javlja pet, čak i šest, npr. u riječima s m r t n i, s t v r d j e l i, ali pravilo zvonkosti pokazuje da je u tim slučajevima *r* slogotvorno. Tako je u početku sloga pronađeno najviše četiri suglasnika, kao u riječima [ž d r j é l o], [z g r j é š i t i], [s p r j é č i t i].

Uz pretpostavku da se od hrvatskih 25 suglasničkih fonema u istom slogu mogu nazivati i četiri, bez ikakvog sljedbenog ograničenja, bilo bi moguće 390625 spojeva. Međutim, ostvareno je tek stošezdesetak, i to na početku sloga, na kraju ih je znatno manje. Te su mogućnosti ograničene različitim pravilima. Uključene su i neke vrlo stare ili rijetke riječi, običnije riječi stranog podrijetla, ali ne i onomatopejske riječi. Kad bi se isključile i tuđice, spojeva bi bilo mnogo manje, na kraju riječi samo četiri umjesto nekoliko desetaka. Tada bi slogovna struktura bila svojstvena hrvatskom i mogla bi služiti upravo za prepoznavanje tuđica.

Neka od pravila slogovnih sljedova slična su dosad poznatim fonološkim pravilima, koja djeluju u sklanjanju, sprezanju i tvorbi riječi, ali su obuhvatnija, zahvaćaju više glasova. Njih je lako postaviti. Međutim, teško je s pravilima koja se ne javljaju u promjenama oblika riječi jer djeluju dubinski pa ih treba otkriti. Neki spojeva nema, ali su prihvatljiviji, mogli bi npr. biti početak nekog naziva, kakve stare riječi ili neke pokrajinske riječi koju se katkada upotrebljava i u standardu, dok bi drugi bili nemogući u svakom slučaju. Pojedine se skupine ionako javljaju samo u nekoliko riječi, od toga većinom baš kao pokrajinski izrazi ili kao nazivi.⁷ Jezični nam osjećaj npr. govori da bi mogle biti prihvatljive riječi što počinju skupinama dg ili bdž, ali nikako ne i čc, hk, bg, pk.

Djelovanje općeg pravila zvonkosti već smo opisali. Ono ograničava spojeve različitih grupa glasova u rubnim dijelovima sloga, ne dopušta da se poluotvorni glasovi nađu prije šumnika, a ni svi poluotvorni jedni kraj drugih (znak * znači da su skup, slijed, oblik, riječ, rečenica itd. nedopušteni, odnosno ngramatični), npr. *mš, *vg, *nd, *ns, *lc, *kz, *kŋ, *jh, *nm, *nv, *ln, *jn, *lr, *rl, *rv, *rm, *rn, *jr, *jl, *jn, *jm, *kč, *lf, *jb, *jz, *je, *jn.

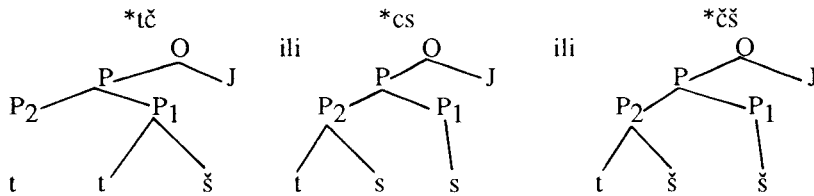
Pravilo ograničenja jednakosti onemogućuje da se u jednom slogu pojave dva ista suglasnika, npr. *ss, *zz. Ono je odgovorno što u načelu hrvatski nema dugih suglasnika. Kad se u riječima javljaju udvojeni (ili geminirani) suglasnici, npr. n a j j a-

⁷ Npr. (prema *Hrvatsko ili srpsko talijanskom rječniku* M. Deanovića i J. Jerneja, Zagreb, 1975; + znači da je riječ arhaizam): bz: bzova, v. zova; ck: ckiljeti; +cklo v. caklo; +cknjeti, cknim; ckvara folkli; čk': čkalj bot; čkalja; čkrmjati; čpag reg.; čp: +čreda, črešnja reg. bot. v. trešnja; črez reg; čt+čtiti v. čitati. Međutim, čr se ipak u standardu javlja u riječima č r č k a t i, č r č k a r i j a, č r č k a n j e...

d n i j i, n u z z a r a d a, to je uvijek na granici sloga, a ne unutar njega. Dokaz je i to što se ne mogu naći na početku riječi.

Slično je njemu *pravilo ograničenja sličnosti* koje onemogućava glasovima kao *t, d*, da se nađu ispred *c, ć, č, 3, 3*, glasu *c* ispred *s, z* ili glasovima *č, 3* ispred *š, ž*. Ono isključuje npr. spojeve **tc, *tć, *tč, *d3, *d3, *cs, *cz, *čš, *čž, *3ž, *3š*. U višeglasnom opisu, budući da su slivenici na odsječnoj, tzv. glazbenoj dionici predstavljeni kao slijed od dva glasa (*c* kao *ts*, *ć* kao *tš*) pridružen jednom slogovnom mjestu slogovne dionice, jasno se vidi da su to djelomično jednaki suglasnici:

11.



(Nastavak u idućem broju)